

Michał Kurowski

Uniwersytet Łódzki

ORCID: 0000-0003-1547-2927

mkurowski@wpia.uni.lodz.pl

Klauzula niekaralności za czyny popelnione w związku z pokrzywdzeniem przestępstwem handlu ludźmi

Problematyka wprowadzenia klauzuli niekaralności ofiar przestępstwa handlu ludźmi za zachowania wypełniające znamiona czynów zabronionych, a popelnione przez te podmioty w związku z byciem pokrzywdzonym, była przedmiotem opracowań naukowych w związku z nałożonym obowiązkiem wynikającym z art. 8 dyrektywy 2011/36/UE¹. Kolejne uregulowanie związane z doszczegółowieniem rozwiązań dotyczących handlu ludźmi na płaszczyźnie prawa europejskiego wprowadza dyrektywa 2024/1712². W art. 2 wskazanego aktu prawnego nałożono na państwa członkowskie obowiązek wprowadzenia przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych niezbędnych do jej wykonania do dnia 15 lipca 2026 r. Pierwotnie dyskusja w przedmiocie klauzuli niekaralności sprowadzała się do ustalenia możliwych rozwiązań prawnych, w szczególności polegających na wprowadzeniu jednoznacznej normy prawnej gwarantującej ją, utrzymaniu dotychczasowego stanu polegającego na bazowaniu na instytucjach znanych prawu karnemu materialnemu³. W tym zakresie należy podkreślić, że zapis dyrektywy w odróżnieniu od innych rozwiązań ustawowych (np. Konwencji warszawskiej) zobowiązuje⁴, do przyjęcia regulacji gwarantującej odstąpienie od ścigania lub

¹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW (Dz.U. UE L z 2011 r., Nr 101 z późn. zm.).

² Dz.U. UE L z 2024 r., poz. 1712.

³ *Debata ekspercka*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Niekaralność ofiar handlu ludźmi – wstępna diagnoza problemu*, Warszawa 2013, s. 39–48.

⁴ M. Kozłowska, *Wskazówki dotyczące prowadzenia postępowań w sprawach o handel ludźmi*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Ofiary handlu ludźmi*, Warszawa 2014, s. 144. W dyrektywie art. 8 przyjęto alternatywę łączną: „(...) by właściwe organy krajowe były uprawnione do odstąpienia od ścigania lub nałożenia sankcji (...)”, podczas gdy art. 26 Konwencji warszawskiej przewidywał jedynie możliwość nie karania.

odstąpienia od karania pokrzywdzonego. W prawodawstwie unijnym nie wskazano jednak, jakie ma być to konkretne rozwiązanie.

Biorąc pod uwagę ewaluację polskiego prawodawstwa przez Grupę ekspertów ds. działań przeciwko handlowi ludźmi (GRETA)⁵ uwzględnić należy również podnoszone przez ten organ zastrzeżenia. W ostatnim raporcie przyjęto stanowcze stanowisko⁶, zgodnie z którym podkreślono konieczność ochrony pokrzywdzonych, w tym poprzez przyjęcie konkretnego przepisu prawnego zapewniającego niekaranie ofiar handlu ludźmi za ich udział w niezgodnych z prawem działaniach, w tym deliktach administracyjnych, w zakresie, w jakim zostały do tego zmuszone i to niezależnie od ich współpracy z organami ścigania. Nie rozstrzyga to oczywiście o bezwzględnej konieczności regulacji poprzez wprowadzenie nowego rozwiązania, jak również nie wskazuje sposobu regulacji tej kwestii w polskim prawie.

W początkowym okresie obowiązywania dyrektywy 2011/36/UE w zakresie rozwiązań tego problemu w innych krajach europejskich badania koncentrowały się na analizie raportów GRETA⁷. Na ich podstawie wskazano na funkcjonujące rozwiązania, tj.:

- bezwzględną klauzula niekaralności;
- klauzulę niekaralności, co do wybranych grup czynów (np. przeciwko dokumentom, prostytutka itp.);
- brak klauzuli niekaralności, ale faktyczna niekaralność wynikająca z zachowania sprawcy (zastosowanie przymusu, groźby wobec ofiary);
- brak klauzuli niekaralności, ale faktyczna niekaralność wynikająca z zachowania lub stanu ofiary (stan wyższej konieczności, niepoczytalność, okoliczności osobiste, wiek)⁸.

Wracając na grunt rozważań na gruncie prawa krajowego, z uwagi na brak nowych opracowań, należy odwołać się do dyskusji prowadzonej po wprowadzeniu dyrektywy 2011/36/UE⁹. Problem niekaralności ofiary handlu ludźmi próbowano rozstrzygać na płaszczyźnie przesłanek procesowych zawartych w art. 17 § 1 Kodeksu postępowania karnego (dalej jako k.p.k.) jako podstawy umorzenia postępowania w powiązaniu z odpowiednimi instytucjami prawa materialnego – jako przyczyny umorzenia¹⁰. W szczególności odwoływano się

⁵ Organu powołanego do monitorowania zakresu implantacji konwencji Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi sporządzonej w Warszawie dnia 16 maja 2005 r. – zob. art. 36 (ratyfikowana Dz.U. z 2009 r., Nr 20, poz. 107).

⁶ Raport z III rundy ewaluacyjnej ekspertów GRETA – portal o przeciwdziałaniu handlowi ludźmi, s. 36, <https://www.gov.pl/web/handel-ludźmi/raport-z-iii-rundy-ewaluacyjnej-ekspertow-greta> (data dostępu: 20.05.2025).

⁷ U. Kozłowska, *Niekaralność ofiar handlu ludźmi – rozwiązania przyjęte w niektórych krajach europejskich*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Niekaralność ofiar...*, s. 29.

⁸ Ibidem, s. 30

⁹ *Debate ekspercka*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Niekaralność ofiar...*, s. 39–48.

¹⁰ Przez pojęcie „przyczyna umorzenia” rozumiemy „konkretną okoliczność powodującą, zgodnie z prawem karnym procesowym niedopuszczalność postępowania karnego, zaś przez podstawę

do przymusu fizycznego (odpowiednio art. 17 § 1 pkt 2), przymusu psychicznego (powodującego, że ofiara działa w stanie wyższej konieczności – art. 17 § 1 pkt 2 k.p.k.), a przy braku przymusu – do konstrukcji społecznej szkodliwości czynu (art. 17 § 1 pkt 3 k.p.k.)¹¹. Uznawano, że wskazane rozwiązania są niedostateczne i postulowano wprowadzenie klauzuli niekaralności poprzez uzupełnienie definicji zawartej w Kodeksie karnym i przyjęcie, że „nie podlega karze sprawca czynu określonego w § 1, jeżeli jest ofiarą handlu ludźmi, a popełniony przez niego czyn zabroniony ułatwił sprawcom handlu ludźmi jego wykorzystanie w rozumieniu art. 115 § 22 k.k.”, co w zamierzeniu projektodawców miało umożliwić skorzystanie z podstawy umorzenia zawartej w art. 17 § 1 pkt 4 k.p.k.¹² W literaturze uzupełniano jednak wskazane podstawy umorzenia postępowania o przestępstwo popełnione przez ofiarę handlu ludźmi, przez instytucje odnoszące się do możliwości odstąpienia od wymierzenia kary, tj. art. 59 k.k.¹³ W piśmiennictwie dokonano podziału okoliczności możliwych do zastosowania jako spełniających kryteria wskazane w art. 8 dyrektywy¹⁴, wyróżniając: okoliczności wyłączające czyny, okoliczności wyłączające bezprawność (kontratypy), okoliczności wyłączające winę, znikomy stopień społecznej szkodliwości czynu, okoliczności wyłączające karalność (poprzez instytucję czynnego żalu), przedawnienie, fakultatywne odstąpienie od wymierzenia kary. Odwołując się wskazanym instytucji, podnoszono, że prawo polskie spełnia kryteria nałożone art. 8 dyrektywy¹⁵, a zatem regulacja klauzuli jest zbędna i byłaby sprzeczna systemowo, zarezerwowana jedynie dla szczególnej kategorii ofiar¹⁶.

Dokonując wykładni prawa unijnego w celu zdekodowania wymagań nakładanych na państwa członkowskie, należy odwołać się do brzmienia art. 8 dyrektywy 2011/36/UE. Zastosowana alternatywa rozłączna uprawnia do wyboru metody zapewnienia ochrony pokrzywdzonym przestępstwem handlu ludźmi przed konsekwencjami zachowań podejmowanych w trakcie trwania czynu, są to odpowiednio „odstąpienie od ścigania” lub odstąpienie

umorzenia rozumieć należy konkretny przepis powołany w postanowieniu o umorzeniu” – A. Gaerberle, *Sformułowanie przyczyn umorzenia postępowania przygotowawczego*, „Nowe Prawo” 1970, nr 9, s. 1280.

¹¹ K. Karsznicki, *Gwarancja niekaralności ofiar*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Niekaralność ofiar...*, s. 68–69.

¹² Ibidem, s. 70.

¹³ M. Kozłowska, *Wskazówki dotyczące prowadzenia...*, s. 144. Należy podkreślić, że obejmuje on jedynie czyny zagrożone karą do 3 lat pozbawienia wolności.

¹⁴ O. Sitarz, *O niekaralności ofiar handlu ludźmi – czyli polskie prawo karne materialne wobec zobowiązania wynikającego z art. 8 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Niekaralność ofiar...*, s. 13–20.

¹⁵ Ibidem, s. 21.

¹⁶ O. Sitarz, *Na ile przepisy prawa karnego dotyczące handlu pozwalają na skuteczną ich ochronę*, [w:] L. Mazowiecka (red.), op. cit., s. 82.

od „nałożenia sankcji”. Przez pierwszy z członów rozumieć należy zarówno zakaz wszczynania i prowadzenia postępowania karnego (obligatoryjność), jak i możliwość takiego działania (fakultatywność). Drugi zaś koncentrować powinien się na płaszczyźnie ukarania i przewidywać obligatoryjność lub fakultatywność odstąpienia od wymierzenia kary. Rozwiązanie unijne nie sprowadza się zatem jedynie do konieczności regulacji niedopuszczalności procesu z uwagi na niekaralność czynu (wprowadzenie klauzuli niekaralności). Dokonując wstępnej oceny, należy dokonać takiego wyboru, który służył będzie celom wprowadzenia regulacji jako całości. Słusznie w literaturze¹⁷ wskazuje się, że głównym zamysłem regulacji unijnych było zapobieganie wtórnej wiktyimizacji pokrzywdzonego. Takie same założenia legły u podstaw dyrektyw 2012/29/UE oraz 2011/99/UE¹⁸. Unikanie sytuacji prowadzących do wtórnej wiktyimizacji winno stanowić główny motyw interpretacyjny. Wydaje się zatem, że z dwóch zaproponowanych możliwości zaniechanie ścigania wypełniałoby będzie kryteria zapobiegania wtórnej wiktyimizacji, gdyż eliminowałoby kolejny kontakt z organami ścigania.

Odnosząc się do przywołanej propozycji *de lege ferenda* wprowadzenia bezwzględnej klauzuli niekaralności do Kodeksu karnego, należy zauważyć, że nie rozwiązuje ona zarówno całościowo problemu (dotyczy tylko przestępstw powszechnych), jak również bazuje na ustaleniu faktu „bycia ofiarą”, bez jednoznacznych przesłanek ustalenia tej okoliczności i bez wskazania konsekwencji utraty tej cechy. W pierwszej kolejności propozycja pomija choćby przestępstwo i wykroczenie skarbowe¹⁹, wykroczenia powszechne czy delikty administracyjne. Co więcej, zakończenie postępowania z uwagi na istnienie bezwzględnej karalności i późniejsze ustalenie, że ofiara nie jest ofiarą przestępstwa handlu ludźmi, prowadziłoby do niezasadnego odstąpienia od ścigania sprawcy czynu zabronionego i powstania tym samym stanu, w którym nie doszłoby do ukarania za zachowania naruszające prawo. W odniesieniu do pierwszej okoliczności oczywiście możliwe jest bądź przyjęcie rozwiązania kazuistycznego polegającego na wymienieniu w treści normy wszelkich pól uchylenia karalności lub odpowiedzialności (za delikty administracyjne), gdyby rozwiązanie takie miało znaleźć się w nowej ustawie poświęconej zjawisku handlu ludźmi²⁰ lub

¹⁷ Z. Lasocik, *Nowa dyrektywa Unii Europejskiej w sprawie handlu ludźmi*, „Państwo i Prawo” 2012, nr 12, s. 46.

¹⁸ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz.U. UE L z 2012 r., Nr 315, s. 57); dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/99/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie europejskiego nakazu ochrony (Dz.U. UE L z 2011 r., Nr 338, s. 2 z późn. zm.).

¹⁹ Zgodnie z orzecznictwem (uchwała SN z 20 listopada 1985 r., sygn. akt VI KZP 30/85, OSN-KW 1986, Nr 5–6, poz. 36) pojęcie przestępstwo nie jest tożsame z pojęciem przestępstwo skarbowe.

²⁰ W Międzyresortowym Zespole do Spraw Przeciwdziałania Handlowi Ludźmi rozpoczęły się prace grupy roboczej ds. opracowania projektu ustawy o przeciwdziałaniu i zwalczaniu handlu ludźmi.

wprowadzenie do ustaw materialnych stosownych rozwiązań (np. do Kodeksu karnego, Kodeksu wykroczeń itd.). Nawet jednak uszczegółowienie regulacji nie uchyli zagrożenia, jakie niesie za sobą błędne uznanie podmiotu za ofiarę handlu ludźmi²¹. Pojawia się też wątpliwość natury aksjologicznej, a w szczególności jakie byłoby przesłanki przyznania wybranej grupie pokrzywdzonych szczególnych uprawnień w stosunku do ofiar innych czynów zabronionych. Kolejną wątpliwością jest poszanowanie uprawnień pokrzywdzonych działaniem (przestępstwem) ofiary handlu ludźmi. Przyjęcie bezwzględnej klauzuli niekaralności pozbawiałoby uprawnień procesowych te podmioty. Uwagi o braku spójności systemowej były wskazywane już powyżej. Przedstawione argumenty wskazują na to, że istnieją znaczne wątpliwości na różnych płaszczyznach powodujące niezasadność takiej regulacji.

Autor opracowania w zakresie działalności badawczej koncentruje się na prawie procesowym. Z tego powodu dalsze rozważania będą mieściły się w pojęciu prawa karnego *sensu largo*. Jak się wydaje, wskazane argumenty być może nie uniemożliwiają, ale znacznie utrudniają dostosowanie wymagań na płaszczyźnie prawa karnego materialnego do regulacji unijnych, powodować mogą również niezrozumiałe dla pokrzywdzonych skutki w zakresie praw procesowych, co może być kluczową przesłanką przemawiającą na niekorzyść bezwzględnej klauzuli niekaralności. Nie oznacza to konieczności zaniechania poszukiwania rozwiązań tego problemu i porzucenia na dotychczasowych rozwiązaniach. Skoro regulacja w zakresie prawa materialnego wydaje się wątpliwa rozważania warto skoncentrować na płaszczyźnie prawa karnego procesowego. Autor zdaje sobie sprawę z faktu, że nie wypełnia to całości regulacji prawa unijnego, ale pozwoli na częściowe wypełnienie tych wymagań. Jak się wydaje, wprowadzenie regulacji do k.p.k. z uwagi na jego odpowiednie stosowanie na gruncie prawa skarbowego (art. 113 Kodeksu karnego skarbowego) niwelowałby część problemów (obejmowałaby bowiem przestępstwa i wykroczenia skarbowe). Instytucja taka mogłaby zostać również wprowadzona do odrębnej ustawy o przeciwdziałaniu handlowi ludźmi i tym samym mogłaby objąć swoim działaniem również wykroczenia powszechne²².

Kluczowym problemem w zakresie postępowania karnego w analizowanej kwestii są zasady rządzące postępowaniem karnym, w szczególności legalizm, który przejawia się w kilku aspektach. Jeszcze na podstawie przepisów ustawy z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 1950 r., Nr 40, poz. 364 ze zm.) po noweli z 1950 r. Janusz Tylman²³ sformułował

²¹ Oczywiście istnieją instytucje umożliwiające powrót do ścigania, mają one jednak charakter szczególny, np. podjęcie na nowo umorzonego postępowania, wznowienie postępowania przygotowawczego i inne.

²² Zgodnie z art. 1 § 2 ustawy z dnia 24 sierpnia 2001 r. Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (t.j. Dz.U. z 2024 r., poz. 977) przepisy Kodeksu postępowania karnego stosuje się jedynie, gdy normy tej ustawy wyrażnie tak stanowią.

²³ J. Tylman, *Zasada legalizmu w procesie karnym*, Warszawa 1965, s. 126–127.

definicję zasady legalizmu, która pozostaje aktualna do dzisiaj, jako dyrektywy nakazującej organom procesowym bezwzględne wszczynanie i kontynuowanie ścigania karnego, jeśli ściganie z urzędu jest prawnie dopuszczalne i faktycznie zasadne. Autor ten wskazał następujące elementy tej zasady: 1) jest skierowana do wszystkich organów ścigania; 2) nakłada na każdy organ obowiązek badania, czy prowadzenie postępowania jest prawnie dopuszczalne (art. 17); 3) nakłada obowiązek badania podstawy dowodowej; 4) dodatkowo na oskarżyciela publicznego nakłada obowiązek zainicjowania postępowania jurysdykcyjnego – choć przepis stanowi o skierowaniu aktu oskarżenia, to odpowiednio oznacza on każdą skargę otwierającą ten etap postępowania, a zmierzającą do dokonania ustaleń w przedmiocie procesu.

W tym kontekście zachowanie pokrzywdzonego przestępstwem handlu ludźmi, który w ramach pokrzywdzenia popełnia czyn zabroniony, w przypadku spełnienia powyższych warunków, podlegać będzie ściganiu. Co więcej, uzupełniać należy wskazaną zasadę o regułę równości wobec prawa, która wyraża się w obowiązku nałożonym na organy konieczności pociągnięcia do odpowiedzialności karnej każdej osoby, chyba że istnieje wyłączenie ustawowe takowej²⁴. Z ustawową klauzulą, chyba że ustawa zwalnia z takiej odpowiedzialności, mielibyśmy do czynienia przy wprowadzeniu klauzuli niekaralności ofiar handlu ludźmi, ale – jak wskazano – byłoby to niespójne systemowo i budziłoby wątpliwości natury aksjologicznej. Dla przykładu, chroniąc prawa pokrzywdzonego, przestępstwem handlu ludźmi mogłoby dojść do naruszenia praw pokrzywdzonego czynami tegoż pokrzywdzonego i niewykluczone, że również pokrzywdzonego czynem z art. 189a Kodeksu karnego. Nietrudno bowiem sobie wyobrazić, że pokrzywdzony zmuszany jest do werbowania kolejnych pokrzywdzonych, stając się w tym układzie sprawcą. W tej konstrukcji pierwszy podmiot nie ponosi odpowiedzialności, zaś drugi pozbawiany jest uprawnień (zastosowano znaczne uproszczenie, aby wykazać pewną możliwość zaszłości faktycznej). Dla uregulowania odpowiedzialności warto *de lege ferenda* rozważyć wprowadzenie instytucji o charakterze oportunistycznym²⁵, podobnej, lecz nie tożsamej z uregulowaną w art. 11 k.p.k.²⁶

²⁴ M. Rogacka-Rzewnicka, *Zasada legalizmu i oportunistyzmu*, [w:] P. Wiliński (red.), *Zasady procesu karnego*, seria: System Prawa Karnego Procesowego, t. 3, 2014, Lex.

²⁵ Zasadniczą cechą polskiego procesu karnego jest zasada legalizmu, rozumiana jako dyrektywa nakazująca organom procesowym bezwzględne wszczynanie i kontynuowanie ścigania karnego, jeśli ściganie z urzędu jest prawnie dopuszczalne i faktycznie zasadne, oraz definicję zasady oportunistyzmu, zgodnie z którą organ procesowy uprawniony jest do zaniechania jako niecelowego ścigania przestępstwa mimo, iż jest prawnie dopuszczalne i faktycznie zasadne – M. Cieślak, *Proces karny, część II*, Kraków 1953, s. 114. Jej przeciwieństwem jest oportunistyzm procesowy, a zatem możliwość odstąpienia od ścigania, mimo że jest ono prawnie dopuszczalne – J. Tylman, op. cit., s. 126–127.

²⁶ Szerzej: Z. Gostyński, *Umorzenie postępowania na podstawie art. 11n k.p.k. – odstępstwo od zasady legalizmu*, „Prokuratura i Prawo” 1997, nr 12, s. 29 i nast.

Niewątpliwie zasada legalizmu wiezie prymat w zakresie obowiązków ścigania. Nie jest jednak tak, że nie są znane od niej odstępstwa. Za jedno z nich uważane jest w literaturze tzw. umorzenie absorpcyjne²⁷. W pierwszej kolejności należy wskazać, że umorzenie absorpcyjne stanowi odrębną od uregulowanych w art. 17 § 1 i art. 322 podstawę umorzenia postępowania. Oparta jest o przesłankę niecelowości karania (prowadzenia postępowania)²⁸, wynikającą z istniejącej i podlegającej wykonaniu kary, dodatkowo ograniczona określonym ustawowym zagrożeniem. Co więcej, możliwe jest czasowe przerwanie postępowania wobec sprawcy (zawieszenie postępowania), gdy realne jest ziszczenie się okoliczności, która może skutkować umorzeniem postępowania na tej podstawie. Ustawodawca przewidział nadto (art. 11 § 3 k.p.k.) możliwość powrotu do postępowania w sytuacji odpadnięcia głównej przesłanki celowej tej instytucji²⁹.

Oczywiście nie jest możliwe proste przeniesienie wskazanej instytucji na grunt klauzuli niekaralności, ale warto rozważyć ewentualną możliwości jej dostosowania dla potrzeb ewentualnych zmian systemu ochrony pokrzywdzonych przestępstwem handlu ludźmi lub w ujęciu ogólnym ochrony wszystkich pokrzywdzonych, którzy w wyniku czynu zabronionego dokonują innego czynu zabronionego. Operujemy tu kilkoma przesłankami, którymi są: 1) zagrożenie karą – w przypadku oryginalnej instytucji przyjęto, że mają to być występki zagrożone karą do pozbawienia wolności do lat 5; 2) niecelowości karania wynikającej z uprzedniego skazania oskarżonego – w przypadku nas interesującym przesłanka ta będzie wymagała zupełnie innego sprecyzowania, tj. odniesienia się do faktu pokrzywdzenia czynem zabronionym; 3) interes pokrzywdzonego – w postaci niesprzeciwiania się umorzeniu.

Instytucja umorzenia absorpcyjnego aktualizuje się wówczas, gdy nie zachodzą negatywne przesłanki procesowe, w sytuacji rozważania możliwości skorzystania z umorzenia absorpcyjnego, nie tylko trzeba ustalić osobę sprawcy, ale nadto zebrany w sprawie materiał dowodowy musi być wystarczający do przedstawienia zarzutów i skierowania do sądu aktu oskarżenia. Reasumując, należy stwierdzić, że dla bytu opisywanej instytucji konieczne jest stwierdzenie niestypizowanej w art. 11 k.p.k. przesłanki, jaką będzie istnienie podstaw do wniesienia aktu oskarżenia³⁰. Powyższe pozwala potwierdzić

²⁷ Ibidem, s. 32.

²⁸ Ibidem.

²⁹ T. Grzegorzczak, *O niektórych uproszczeniach procedury karnej w nowym kodeksie postępowania karnego*, „Przegląd Sądowy” 1997, nr 9, s. 6, przypis 5a.

³⁰ J. Zagrodnik, *Umorzenie absorpcyjne a instytucja skargi subsydiarnej w polskim procesie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2000, nr 2, s. 73; podobnie: W. Zalewski, *Charakter prawny tzw. umorzenia absorpcyjnego*, „Przegląd Sądowy” 1999, nr 6, s. 72, 77, gdzie autor stwierdza, że w hipotezie art. 11 k.p.k. chodzi o sytuację, gdy brak wątpliwości zarówno co do okoliczności czynu, jak i co do winy sprawcy.

wypowiedzianą w doktrynie³¹ tezę, że instytucja z art. 11 k.p.k. pozwala jedynie na umorzenie postępowania toczącego się, nie umożliwia zaś odmowy wszczęcia postępowania. Takie ukształtowanie wydaje się zasadne również przy badaniu postępowania prowadzonego wobec pokrzywdzonego przestępstwem handlu ludźmi.

Odnosząc się do pierwszej okoliczności w ramach ustalania zagrożenia karą na gruncie art. 11 k.p.k., przyjmuje się, że możliwość zastosowania tej konstrukcji zachodzi jedynie do spraw o występki zagrożone karą pozbawienia wolności do lat 5. Wśród doktryny³² nie budzi wątpliwości, że choć wykładnia językowa wskazuje, iż chodzi tylko o czyny zagrożone karą pozbawienia wolności, to jednak w tym przypadku należy zastosować wykładnię celowościową i przyjąć, że ustawodawca umorzeniu absorpcyjnemu chciał poddać także czyny o łagodniejszym zagrożeniu karą. Określenie takie wydaje się być zasadne również w przypadku omawianej „klauzuli niekaralności”. Z doświadczenia autora wynika, że większość czynów, do których wykorzystywane są ofiary handlu ludźmi, stanowią kradzieże, przestępstwa przeciwko dokumentom, a więc takie, które mieściłyby się zakresowo w przewidzianym zagrożeniu. Można rozważać zasadność podniesienia granicy zagrożenia do lat 8, tak aby objąć nim również przestępstwo oszustwa. Ten sposób wykorzystania pojawia się również w praktyce organów ścigania. Innym sposobem, w ocenie autora zbyt kazuistycznym, mogłoby być wyliczenia konkretnych czynów zabronionych. Konstrukcję taką należy jednak odrzucić, gdyż nawet bazowanie na obecnym sposobie działania sprawców może stać się nieaktualne z uwagi na zmianę *modus operandii* sprawców.

Druga z okoliczności w instytucji umorzenia absorpcyjnego to stwierdzenie niecelowości ścigania (ukarania) sprawcy wynikające z tego, że „orzeczenie wobec oskarżonego kary byłoby oczywiście niecelowe ze względu na rodzaj i wysokość kary prawomocnie orzeczonej za inne przestępstwo”. Oczywiście przesłanka ta musi być oparta o inne kryterium i na tej płaszczyźnie zasadnym będzie rozważenie, czy instytucja ta winna objąć wszelkich pokrzywdzonych, czy tylko tych, których można zidentyfikować jako ofiary handlu ludźmi. Będzie miała ona również znaczenia na płaszczyźnie następstw (wznowienia postępowania) jak i w okresie przejściowym (zawieszenie postępowania). Z punktu widzenia regulacji k.p.k. pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo (art. 49 k.p.k.). Należy zauważyć, że pokrzywdzony z racji samego pokrzywdzenia jest stroną postępowania

³¹ Z Świda, *Wpływ organów ścigania na wszczęcie i przebieg procesu karnego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2003, nr 11, s. 82.

³² Z. Gostyński, S. Zabłocki, [w:] J. Bratoszewski, L. Gardocki, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki, Z. Gostyński, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1998, s. 254.

przygotowawczego³³. Jest to oczywiście definicja procesowa pokrzywdzonego, a nie materialna ofiary. Zasadnicze pytanie przy konstrukcji instytucji umorzenia winno koncentrować się na ustaleniu, czy domniemanie bycia pokrzywdzonym jest wystarczające dla jej zastosowania, czy też winno być potwierdzone, a jeżeli tak, to w jaki sposób? W niektórych stanach faktycznych to organ procesowy ujawnia pokrzywdzonego, w innych zaś jego wprowadzenie do procesu wynika z jego aktywności (czasami niezasadnej). Wydaje się jednak, że dla przełamania zasady legalizmu niezbędne jest wprowadzenie dodatkowej okoliczności umożliwiającej ustalenie (jak się wydaje nie w oparciu o domniemanie) faktu pokrzywdzenia przestępstwem handlu ludźmi (lub innym czynem). Problematyczne jest, czy winno stwierdzenie to przybrać postać wyroku skazującego czy też innego orzeczenia, bowiem w określonych sytuacjach (np. nieskuteczność organów ścigania wyrażająca się w niewykryciu sprawcy) niezasadnym byłoby obciążanie tego typu okolicznościami pokrzywdzonego. Poza zakresem rozważań z uwagi na problematykę zasygnalizować jedynie należy, że istnieje znacząca odmienność w zakresie skutków na płaszczyźnie prawomocności wyroków i postanowień prokuratorskich³⁴. Powyższe powoduje, że w kontekście wymaganych efektów rozważyć należy, czy w przypadku konstruowania klauzuli niekaralności oprzeć się na ostatecznym orzeczeniu, czy też bazować na wcześniejszym stwierdzeniu faktu bycia pokrzywdzonym. W ocenie autora zasadne jest bazowanie na orzeczeniach niewzruszalnych (tj. wyrokach prawomocnych, co do zasady niewzruszalnych), co spowoduje jednak konieczność uregulowania tzw. stanu przejściowego, tj. pomiędzy orzeczeniem ostatecznym a wcześniejszymi zaszłościami procesowymi. Z punktu widzenia ofiary przestępstwa stypizowanego w art. 189a Kodeksu karnego będzie to niewątpliwie mniej korzystne niż przyjęcie fazy wcześniejszej, jednak wydaje się, że w odwołaniu do zasad omówionych powyżej będzie spójne systemowo.

Kolejną wątpliwością jest zakres podmiotowy stosowania normy przewidywanej odstąpienie od ukarania. W układzie procesowym i sprawiedliwościowym winna ona obejmować wszelkie osoby, które z uwagi na szczególną sytuację motywacyjną będąc pokrzywdzonym dopuszczają się czynów zabronionych. Nie ma racjonalnego powodu, aby objąć nią jedynie ofiary handlu ludźmi, albowiem okoliczności innych czynów zabronionych mogą powodować,

³³ T. Grzegorzczak, *Strony, ich procesowi przedstawiciele i inni uczestnicy postępowania karnego*, Warszawa 1998, s. 23, 31.

³⁴ W tym aspekcie, w znacznym uproszczeniu, zasadne wydaje się postanowienie SN z 21 stycznia 2015 r., sygn. akt V KK 270/14, Lex nr 1648728, w którym SN wyraził tezę, że stan powagi rzeczy osądzonej tworzą jedynie orzeczenia merytoryczne, natomiast orzeczenia formalne tylko wówczas, gdy oparte są na ujemnej przesłance procesowej o charakterze bezwzględny, a zatem takiej, która nie może zostać usunięta. Cechy takiej nie ma niewątpliwie postanowienie o umorzeniu wobec niewykrycia sprawcy czynu zabronionego.

że *de facto*, osoby te doznają analogiczna jak i nie większą „traumę” niż pokrzywdzeni czynem z art. 189a Kodeksu karnego. A zatem norma winna mieć charakter generalny, a nie zindywidualizowany do pokrzywdzenia określonym typem czynów zabronionych.

Pojęcie niesprzeciwiania się interesu pokrzywdzonego w ocenie autora proponowanego rozwiązania winno również znaleźć się ono w regulacji instytucji jako jedna z jej przesłanek. Brak jest bowiem podstaw do wykluczenia uprawnień osoby trzeciej li tylko z powodu pokrzywdzenia sprawcy. Na potrzeby niniejszego rozwiązania ocena przesłanki interesu pokrzywdzonego z uwzględnieniem zasady oportunistu i celów postępowania karnego najmniej problematyczna będzie sytuacja, gdy sprawca działaniem swoim wypełnił znamiona tzw. przestępstwa „bez ofiar”, a więc, gdy ze względu na rodzaj dobra chronionego żaden podmiot nie może uzyskać statusu pokrzywdzonego. Wówczas należy uznać, że organ procesowy nie jest obowiązany do badania spełnienia tej okoliczności³⁵. W przypadku handlu ludźmi będą to zachowania, takie jak np. działania przeciwko dokumentom czy czyny uregulowane w Kodeksie karnym skarbowym. W pozostałym zakresie nie można jednak odmówić prawa zachowania interesu podmiotom pokrzywdzonym określony działaniem.

Oprócz uzyskania, w oparciu o instytucje kompensacyjne, zadośćuczynienia finansowego pokrzywdzony może, w związku z ukaraniem sprawcy, uzyskać „satysfakcję moralną” – jak wskazuje się w piśmiennictwie³⁶ – niejednokrotnie istotniejszą od kompensacji szkody. Nie bez znaczenia pozostaje uzyskanie przez pokrzywdzonego „satysfakcji moralnej”, ale istotne znaczenie mają inne ułatwienia czy udogodnienia polepszające sytuację tego podmiotu. Są to takie okoliczności, jak np. to, że do karnoprosesowego obowiązku naprawienia szkody nie stosuje się przepisów prawa cywilnego o przedawnieniu roszczeń; pokrzywdzony uzyskuje tytuł egzekucyjny z urzędu (art. 196 § 1 k.p.k.).

Zastosowanie instytucji umorzenia absorpcyjnego powoduje, że pokrzywdzony w ujęciu powyższych uprawnień znajduje się w dużo gorszej sytuacji faktycznej niż przy wydaniu wyroku skazującego. Decyduje o tym nie tylko utrata domniemania winy sprawcy, wynikająca ze związania w tym zakresie sądu cywilnego prawomocnym wyrokiem skazującym³⁷, ale i inne okoliczności. Jedną z nich jest niemożność zasądzenia od oskarżonego na rzecz oskarżyciela publicznego zwrotu wydatków poniesionych z tytułu ustanowienia pełnomocnika. Zasądzenie bowiem kosztów pomocy prawnej będzie tu

³⁵ Por. Z. Gostyński, *Umorzenie postępowania...*, s. 33.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Szerzej na temat wzajemnych relacji między postępowaniem karnym a cywilnym: W. Brońiewicz, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1999, s. 42–46.

możliwe jedynie w sytuacji, gdy wydany zostanie wyrok skazujący. W uchwale z 13 grudnia 2000 r. Sąd Najwyższy³⁸ wyraził pogląd, że interes pokrzywdzonego sprzeciwia się umorzeniu w oparciu o art. 11 k.p.k. wówczas, gdyby to pokrzywdzony miał ponieść znaczne koszty zastępstwa adwokackiego.

W ocenie autora opracowania punkt ciężkości ustaleń winien być zmieniony. Świadomość społeczeństwa wskazuje, że to nie organ procesowy winien badać wskazaną przesłankę, ale winna ona być oddana we władanie podmiotu uprawnionego, tj. pokrzywdzonego zachowaniem ofiary handlu ludźmi. Zatem w miejsce „niesprzeciwiania się interesu pokrzywdzonego” proponuje się przesłankę w postaci „braku sprzeciwu pokrzywdzonego”, która wymagała będzie uzyskania jednoznacznego stanowiska od wskazanego podmiotu. Rozwiązanie takie spowoduje, że to podmiot uprawniony będzie mógł swobodnie wyrazić swoje stanowisko co do uprawnień, a nie jak to ma miejsce na gruncie art. 11 k.p.k., będzie to decyzja ocena podmiotu uprawnionego (zobowiązanego) do ścigania karnego.

Podsumowując, proponuje się ujęcie niekaralności pokrzywdzonego (w tym pokrzywdzonego handlem ludźmi) w oparciu o spełnienie trzech przesłanek: 1) ustawowego zagrożenia czynu zabronionego; 2) prawomocnego orzeczenia w przedmiocie czynu zabronionego, który miałby być okolicznością warunkująca popełnienie czynu zabronionego; 3) woli pokrzywdzonego czynem zabronionym dokonany przez pokrzywdzonego.

Dodatkowo proponuje się wprowadzenie instytucji zawieszenia postępowania przeciwko ofercie handlu ludźmi do czasu prawomocnego orzeczenia w przedmiocie przestępstwa z art. 189a Kodeksu karnego oraz możliwości nadzwyczajnego wzruszenia postanowienia o umorzeniu postępowania w przedmiocie umorzenia postępowania w sytuacji uchylecia orzeczenia, w którym stwierdzono pokrzywdzenie danego podmiotu. Ostatecznie zatem dyskusji, w ocenie autora opracowania, powinna zostać podana wstępna propozycja o następującej treści:

§ 1 Postępowanie o występki, którego górna granica nie przekracza 8 lat pozbawienia wolności, można umorzyć wobec pokrzywdzonego innym czynem zabronionym stwierdzonym prawomocnym wyrokiem karnym, którego dopuścił się go w granicach i w związku z faktem pokrzywdzenia, w sytuacji gdy pokrzywdzony jego czynem nie wyraził sprzeciwu.

§ 2. W sytuacji istnienia uzasadnionej obawy popełnienia przestępstwa na szkodę pokrzywdzonego, o którym mowa w § 1, postępowanie można zawiesić. Zawieszone postępowanie należy umorzyć albo podjąć przed upływem 3 miesięcy od uprawnomocnienia się orzeczenia w sprawie o inne przestępstwo, o którym mowa w § 1.

³⁸ Uchwała SN z 13 grudnia 2000 r., sygn. akt I KZP 42/00, OSNKW 2001, Nr 1–2, poz. 7; R.A. Stefański, *Przegląd uchwał Izby Karnej i Wojskowej Sądu Najwyższego za 2000 r.*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2001, nr 2, s. 133–134.

§ 3. W sytuacji uchylenia prawomocnego orzeczenia, o którym mowa w § 1 postępowanie można wznowić w wypadku uchylenia lub istotnej zmiany treści prawomocnego wyroku, z powodu którego zostało ono umorzone.

§ 4. Przedawnienie czynu w sytuacji zawieszenia postępowania z uwagi na okoliczności opisane w § 2 nie biegnie w czasie trwania zawieszenia postępowania.

Reasumując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że krajowy system prawa nie przewiduje klauzuli niekaralności dla ofiar handlu ludźmi. Brak jest jednocześnie aksjologicznych podstaw do wprowadzenia takowej do Kodeksu karnego, jako niespełniającej wymogów równości wobec prawa i naruszającej strukturę znanych okoliczności wyłączających karalność określonych zachowań. Taka konstrukcja doprowadziłaby do wartościowania pokrzywdzonych i wprowadzałaby wyłom w system środków oddziaływania prawnokarnego. Wobec powyższego zaproponowano rozwiązanie procesowe, bazujące na zasadzie oportunistu. W takim układzie to organ procesowy decydowałby o zasadności ścigania, z tym że ograniczony byłby przez uprawnione działania pokrzywdzonego. Przedmiotem oceny organu procesowego byłoby oprócz stwierdzenia okoliczności formalnych (zagrożenia karą) ustalenie istnienia przesłanki „niezasadności ukarania” wynikającej ze szczególnych okoliczności motywacyjnych wpływających na sprawcę (a pokrzywdzonego innym czynem) Przesłankę trzecią (jej spełnienie) określałby pokrzywdzony, a sytuacji jego braku byłaby ona spełniona bez jej badania.

Wykaz literatury

- Bratoszewski J., Gardocki L., Przyjemski S.M., Stefański R.A., Zabłocki S., Gostyński Z., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, Dom Wydawn. ABC, Warszawa 1998.
- Broniewicz W., *Postępowanie cywilne w zarysie*, LexisNexis, Warszawa 1999.
- Cieślak M., *Proces karny, część II*, PWN, Kraków 1953.
- Debata ekspercka*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Niekaralność ofiar handlu ludźmi – wstępna diagnoza problemu*, Ośrodek Badań Handlu Ludźmi UW, Warszawa 2013.
- Gaberle A., *Sformułowanie przyczyn umorzenia postępowania przygotowawczego*, „Nowe Prawo” 1970, nr 9.
- Gostyński Z., *Umorzenie postępowania na podstawie art. 11n k.p.k. – odstępstwo od zasady legalizmu*, „Prokuratura i Prawo” 1997, nr 12.
- Grzegorzczak T., *O niektórych uproszczeniach procedury karnej w nowym kodeksie postępowania karnego*, „Przegląd Sądowy” 1997, nr 9.
- Grzegorzczak T., *Strony, ich procesowi przedstawiciele i inni uczestnicy postępowania karnego*, Wyd. Prawnicze, Warszawa 1998.
- Karsznicki K., *Gwarancja niekaralności ofiar*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Niekaralność ofiar handlu ludźmi – wstępna diagnoza problemu*, Ośrodek Badań Handlu Ludźmi UW, Warszawa 2013.
- Kozłowska M., *Wskazówki dotyczące prowadzenia postępowań w sprawach o handel ludźmi*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Ofiary handlu ludźmi*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.

- Kozłowska U., *Niekaralność ofiar handlu ludźmi – rozwiązania przyjęte w niektórych krajach europejskich*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Niekaralność ofiar handlu ludźmi – wstępna diagnoza problemu*, Ośrodek Badań Handlu Ludźmi UW, Warszawa 2013.
- Lasocik Z., *Nowa dyrektywa Unii Europejskiej w sprawie handlu ludźmi*, „Państwo i Prawo” 2012, nr 12.
- Raport z III rundy ewaluacyjnej ekspertów GRETA – portal o przeciwdziałaniu handlowi ludźmi, <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/raport-z-iii-rundy-ewaluacyjnej-ekspertow-greta>.
- Rogacka-Rzewnicka M., *Zasada legalizmu i oportunizmu*, [w:] P. Wiliński (red.), *Zasady procesu karnego*, seria: System Prawa Karnego Procesowego, t. 3, 2014, Lex.
- Sitarz O., *Na ile przepisy prawa karnego dotyczące handlu pozwalają na skuteczną ich ochronę*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Ofiary handlu ludźmi*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
- Sitarz O., *O niekaralności ofiar handlu ludźmi – czuli polskie prawo karne materialne wobec zobowiązania wynikającego z art. 8 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Niekaralność ofiar handlu ludźmi – wstępna diagnoza problemu*, Ośrodek Badań Handlu Ludźmi UW, Warszawa 2013.
- Świda Z., *Wpływ organów ścigania na wszczęcie i przebieg procesu karnego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2003, nr 11.
- Tylman J., *Zasada legalizmu w procesie karnym*, Wyd. Prawnicze, Warszawa 1965.
- Zagrodnik J., *Umorzenie absorpcyjne a instytucja skargi subsydiarnej w polskim procesie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2000, nr 2.
- Zalewski W., *Charakter prawny tzw. umorzenia absorpcyjnego*, „Przegląd Sądowy” 1999, nr 6.

Summary

No punishment clause for acts committed concerning the victimisation of a crime of human trafficking

Keywords: criminal law and procedure, EU law, human trafficking, non-punishment clause, opportunism.

The purpose of the study is to analyse Polish law regarding the possibility of introducing a non-criminality clause for victims of the crime of human trafficking. This study focuses on the issue of combating the crime of human trafficking, and particularly the scope of liability for behaviour in violation of sanctioned norms. It is presented from a specific perspective, i.e. the victim of another criminal act, and specifically the victim of the crime of human trafficking, concerning this victimisation. The reason for consideration was the adoption of the new Directive of the European Parliament and the Council of Europe 2024/1712, which introduced numerous new solutions to the phenomenon in question. Although the modification does not relate to the issue of the so-called “non-punishment clause” in connection with the legislative

work undertaken to introduce into the national legal order a law dedicated to combating the phenomenon of human trafficking, it has become necessary to analyse the legal status in this regard. This is even more actualised in a situation where international organisations pointed out the need for a precise regulation of this issue. Based on the analysis of the solutions on the linguistic and systemic level, the author analyses Polish and European law. The basic research hypothesis is that the system of protection of the victim is not complete, and behaviours that harm the rights of others remain outside its scope. At the same time, the thesis is the circumstance that the introduction of the applicable regulation in the Criminal Code is lacking, considering the principles of equality before the law and justice. The author concludes, because of the analysis, that national regulations lead to the conclusion of the impossibility, for reasons of systemic consistency, of introducing an applied regulation on the material-criminal level. The author points out the reasons lying both on the side of the interpretation of the law and elements related to the equality of legal subjects. Ultimately, the author transfers the consideration to the procedural law and proposes a concrete solution to the issue of non-criminality based on procedural opportunism.